

2 HET MINDERHEDENPARADIGMA

In dit hoofdstuk ga ik in op het in het Nederlandse 'minderhedenonderzoek' dominante paradigma. Volgens een groeiend aantal onderzoekers is de theoretische opbrengst van deze branche van onderzoek minimaal en zij voeren daarvoor verschillende verklaringen aan, die ik summier bespreek. Vervolgens laat ik aan de hand van een typologie zien hoe eenzijdig het 'minderhedenonderzoek' theoretisch is. Sommige paradigma's worden in Nederland volstrekt genegeerd. Ik adstrueer deze stelling aan de hand van een uitputtend overzicht van het onderzoek naar de deelname van migranten aan de politiek. Tenslotte stel ik puntsgewijs enkele manco's van het dominante minderhedenparadigma aan de orde.

2.1 DE GEBREKKIGE THEORETISCHE VOORUITGANG

Een bedrijvige branche...

Weinig branches in de sociale wetenschappen maakten het afgelopen decennium zo'n explosieve groei door als het zogenoemde 'minderhedenonderzoek'. Werd vóór 1980 nog maar mondjesmaat onderzoek verricht, daarna breekt een enorme hausse uit. Honderden projecten komen van de grond en tien jaar na dato tel ik al zo'n tweeduizend wetenschappelijke publikaties, waarvan enkele dozijnen dissertaties.⁸ Voorwaar een flinke oogst. De score is vooral hoog in de sectoren onderwijs, gezondheidszorg, huisvesting en de arbeidsmarkt, dus precies die sectoren waar de overheid verantwoordelijkheid voor zich opeist. Een sector als de politiek - in de brede zin des woords - komt er in vergelijking hiermee ietwat bekaaid af. Daar heeft de overheid niet zo veel initiatieven voor onderzoek genomen, bevreesd als zij was (is) om zich te mengen in de zaken van politieke partijen, vakbonden en belangenorganisaties (zie Rath 1988c en 1990c). Niettemin

8 Dit betreft zowel rapporten als artikelen. Zie voor een overzicht bijvoorbeeld de bibliografie van Borghuis 1988. Overigens bevat de bibliotheek van de ACOM op dit ogenblik maar liefst 5000 titels, waaronder echter ook tal van beleidsnota's en scripties.

heb ik toch een kleine honderd publikaties kunnen verzamelen.

De omvang is niet het enige dat opvalt. De rappe institutionalisering springt eveneens in het oog. Om wat te noemen: in 1978 installeerde de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk de Adviescommissie Onderzoek Culturele Minderheden (ACOM), wat deze branche een geweldige impuls gaf. In 1983 stelde de Minister van Onderwijs en Wetenschappen twee nieuwe leerstoelen in voor studies naar de 'multi-etnische samenleving', één in Amsterdam en één in Utrecht. De Stichting Sociaal-Culturele Wetenschappen (SSCW) van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) erkende in 1988 officieel de Werkgemeenschap Sociaal Culturele Studies van Etnische Minderheden, die momenteel ruim honderd leden telt, terwijl de Nederlandse Stichting voor Rechtswetenschappelijk Onderzoek (NESRO) en de Stichting voor Theologisch en Godsdienstwetenschappelijk onderzoek in Nederland (STEGON) eveneens hun speciale werkverbanden hebben. Voorts zijn er op dit ogenblik verschillende (universitaire) instituten die vergaand of helemaal zijn gespecialiseerd in onderzoek naar 'minderheden', racisme of aanverwante onderwerpen. En sinds 1985 bestaat zelfs het gespecialiseerde tijdschrift *Migrantenstudies*. Wie beseft in welke spanne tijds deze groei zich heeft voltrokken, moet wel onder de indruk raken. Het kan niet anders dan dat we te doen hebben met een buitengemeen bedrijvige branche van het sociaal-wetenschappelijk bedrijf.

...maar met gering theoretisch rendement

Paradoxaal genoeg hebben de meer beschouwende publikaties toch een overheersend bedenkelijke en pessimistische toon. 'Minderhedenonderzoekers' van het eerste uur - zoals Van Amersfoort (1982a, 1983 en 1991), Bovenkerk (1984; zie ook Bovenkerk, Miles en Verbunt 1991), Ellemers en Borghuis (1988), Penninx (1988b), Van Praag (1987) en Shadid en Van Koningsveld (1986), maar ook Van Doorn (1985), Gelling, De Jong en Schoemaker (1990), Monsma (1987), Waardenburg (1986) en verschillende anderen - beklagen zich met name over de geringe theoretische opbrengst. Naar hun oordeel is de wetenschappelijke productie voornamelijk beschrijvend van aard, de kwaliteit ervan niet bijster hoog, en van kennisaccumulatie is nauwelijks sprake. Er is weinig aansluiting op de internationale theoretische literatuur, en voorzover onderzoekers zich wel

begeven op het terrein van internationale comparatieve studies, leveren zij geen wezenlijke bijdrage aan de theorievorming. Van Doorn (1985: 75) omschrijft de kwaal als "academisch provincialisme".

Ik wil niet zover gaan te stellen dat het 'minderhedenonderzoek' elke theoretische grondslag ontbeert, zoals Shadid en Van Koningsveld (1986: 61) suggereren. Er zijn heus wel onderzoekers te vinden die zich met theoretische vraagstukken bezig houden, al doen zij dat vaak op een laag niveau van abstractie en hebben hun beschouwingen een beperkte reikwijdte. Maar vooral mag niet over het hoofd worden gezien dat iedere onderzoeker - dus met nadruk ook degenen die zich onthouden van elke expliciete verwijzing naar welke theoretische bron ook - uitgaat van bepaalde theoretische premissen. Ik heb voor de zekerheid een aantal onderzoeken - rijp en groen - op een rijtje gezet en ontdekte dat steeds weer dezelfde aspecten en processen aan de orde komen of erbuiten vallen. De systematiek is onmiskenbaar. Me dunkt dat in deze branche van onderzoek grote consensus bestaat over het theoretische paradigma waarmee wetenschap moet worden bedreven. De kritiek op het gebrekkige theoretische rendement komt zo in een heel ander licht te staan. Alvorens dit nader te beschouwen, ga ik eerst na hoe de critici deze situatie verklaren en welke oplossingen zij aandragen.

Mogelijke oorzaken

De critici laten in totaal vijf verklaringen voor het geringe theoretische rendement de revue passeren. In hoeverre snijden ze hout?

Ten eerste: *de vestiging van migranten is een tamelijk jong verschijnsel*. Van Praag (1987: 163) stelt dat voor een goed overzicht van de sociale ontwikkelingen meer generaties nodig zijn, maar dat het zover nog niet is. Hij relateert deze verklaring trouwens meteen door zijn opmerking dat ze in ieder geval niet opgaat voor de Molukkers en de repatrianten uit Indonesië, die reeds in de jaren vijftig in Nederland voet aan wal zetten. De laatsten zouden, volgens hem, "mede door een succesvol beleid" zijn opgegaan in de Nederlandse samenleving en derhalve voor onderzoekers moeilijk traceerbaar zijn. Deze verklaring overtuigt mij niet erg. Waarom zouden onderzoekers generaties lang moeten wachten om aan de slag te

kunnen? Dat zou alleen maar zin hebben wanneer zij het succes of falen van een langdurig proces van assimilatie zouden willen onderzoeken. Maar andere onderwerpen, zoals de reactie van de overheid en de samenleving op de komst van Indische Nederlanders, hadden onderzocht kunnen worden.

Ten tweede: *de snelheid van de recente ontwikkelingen*. Van Doorn (1985: 74) oppert dat onderzoekers zich door de snelheid van de gebeurtenissen hebben laten overrompelen, maar laat onmiddellijk weten dit excuus wel erg zwak te vinden. Antisemitisme, racisme, kolonialisme en regionaal-etnisch verzet zijn immers geen nieuwe verschijnselen in "de Europese cultuur", zo betoogt hij. Het is niet alleen een zwak excuus, maar ook een onnodig excuus. Onderzoekers stonden namelijk met hun neus bovenop de ontwikkelingen en wilden er maar wat graag over rapporteren. Zo beklagen Biervliet, Bovenkerk en Köbben zich reeds in 1975 over de gebrekkige (financiële) steun van de overheid voor de uitvoering van hun onderzoekprogramma naar de komst van Surinaamse migranten. De schrijvers (1975: 340) concluderen dat de overheid zich met de nieuwe situatie geen raad weet. Daar heeft het inderdaad meer weg van. Merkwaardig trouwens hoezeer deze verklaring in strijd is met de eerste, volgens welke de ontwikkelingen immers juist te langzaam zouden gaan.

Ten derde: *de fragmentatie van het onderzoek*. Het 'minderhedenonderzoek' is multidisciplinair, wat een veelheid van invalshoeken, vaktradities, citeergemeenschappen enzovoorts impliceert. Dit en de 'hokjesgeest' aan universiteiten zouden een volwaardige ontplooiing van het onderzoek in de weg staan, menen met name Penninx (1988b) en Van Praag (1987), terwijl Monsma (1987) zich in dezelfde richting heeft uitgelaten. Entzinger (1981), Van Praag (1987) en Van Putten (1990) verwachten wat dit betreft veel heil van de coördinatie van de Adviescommissie Onderzoek Culturele Minderheden (ACOM). Ik vind dit een weinig indrukwekkende verklaring. Om te beginnen zijn veel onderzoeken - anders dan wordt gesuggereerd - in wezen monodisciplinair van karakter. Maar al zou het totale onderzoek multidisciplinair zijn, wat dan nog? De antropologie, sociologie, politicologie en pedagogiek, om enkele verwante disciplines te noemen, hebben tal van gemeenschappelijke theoretische bronnen. Met klassieken zoals Durkheim, Marx, Parsons, Weber en anderen moet men toch tamelijk ver kunnen komen.

Overigens is het volgens mij logischerwijs onmogelijk te spreken van multidisciplinair onderzoek wanneer er geen onderlinge verschillen zouden bestaan. Goed multidisciplinair onderzoek rust op monodisciplinaire pijlers. Al met al kan ik de fragmentatie van het 'minderhedenonderzoek' nauwelijks als serieuze verklaring opvatten.

Ten vierde: *de bemoeienis van de overheid*. Toen de overheid ophield zich te bemoeien met Indische Nederlanders, kwam tegelijk ook het onderzoek naar deze categorie tot stilstand (Van Amersfoort 1983; Van Doorn 1985).⁹ En andersom: toen de overheid zich intensief ging bemoeien met de 'etnische minderheden' groeide het 'minderhedenonderzoek' navenant (Penninx 1984 en 1988b; Gelling et al. 1990).¹⁰ Sommige onderzoekers hebben trouwens nadrukkelijk voor overheidsbemoeienis gepleit (Biervliet et al. 1975; Shadid en Kornalijnslijper 1985).¹¹ Die bemoeienis is wellicht gunstig voor onze kennis van bepaalde zaken en de werkgelegenheid van wetenschapsmensen,¹² maar kent ook nadelen. De overheid kent aan sociale wetenschappen immers "instrumentele betekenis" toe (Ellemers 1984: 19) en heeft slechts belangstelling voor "beleidsgeoriënteerd onderzoek" naar "acute sociale problemen" (Ellemers en Borghuis 1988: 9; zie ook Van Amersfoort 1983: 142). Projecten die "theoretische flauwekul" bevatten (Köbben 1980: 3) of "te fundamenteel wetenschappelijk" zijn (Penninx 1988b: 36) maken weinig kans op subsidiëring. Wat overblijft is een serie studies met een "wetenschappelijk nogal schrale, informatieve probleemstelling" (Van Amersfoort 1982a: 12). Volgens Van Doorn (1985: 75) en Kuiperbak (1989: 270) is het sociale onderzoek zo verworden

9 Deze verklaring vind ik heel wat steekhoudender dan die van Van Praag (1987) geeft voor het uitblijven van onderzoek naar Indische Nederlanders. Hij gooit het op de assimilatie van deze categorie in de Nederlandse samenleving.

10 Dat blijkt goed uit Penninx' (1988b) overzicht van alle onderzoeksprojecten van na de Tweede Wereldoorlog. In de periode tot en met 1980 werden volgens hem in totaal 69 projecten uitgevoerd waarvan maar liefst 49 in opdracht van en/of (mede)gefinancierd door de overheid. In het jaar 1985 inventariseert hij niet minder dan 220 lopende projecten, waarvan nog steeds een significante meerderheid door de overheid is gefinancierd.

11 Van Putten (1990: 367), ambtenaar op Binnenlandse Zaken, is van mening zelfs dat onderzoekers (in de ACOM) zich veel nadrukkelijker met de overheid hebben moeten inlaten.

12 Volgens C. Choenni (1987) en De Lange (1985) en Ringeling (1982) echter hebben hoofdzakelijk "witte onderzoekers" van deze *boom* geprofiteerd.

tot een soort van 'victimologie' zonder theoretische reflecties.¹³ Van Amersfoort (1982a: 14; 1983: 151; 1991: 25) constateert in dit verband dat wetenschappelijke discussies en politieke polemiek op irritante wijze verstrikt zijn geraakt. Bovenkerk (1984: 35), tenslotte, verbaast zich erover hoezeer bepaalde theoretische invalshoeken - in het bijzonder die van de politieke economie -onder 'gouvernementele invloed' opeens *not done* zijn (zie voor een voorbeeld Rath 1990c: 233-234; zie ook Penninx 1988a: 249n). Mij dunkt dat de negatieve consequentie van de bemoeienis van de overheid een alleszins aannemelijke verklaring is, al beperkt de kwaal zich mijns inziens niet tot het onderzoek dat de overheid uitbestedt.¹⁴ Zoals ik elders eerder betoogde, laten ook de 'vrije' onderzoekers zich veel aan de overheid gelegen liggen (Rath 1990c: 227; zie ook Penninx 1988b: 34-44).¹⁵ Ten vijfde: *de aard van de Nederlandse sociologie*. Van Amersfoort (1982: 8) beweert dat het geloof in de theorie verloren is gegaan doordat sociologen zich gedragen als kemphanen die slechts het gelijk van hun eigen richting en school willen bevechten. Klaarblijkelijk is de sociologie pas waarlijk groots wanneer de sociologen zijn gelijkgeschakeld. Köbben (1987) wijst een dergelijke argumentatie terecht van de hand. In een latere publikatie brengt Van Amersfoort (1983) een overtuigender argument naar voren. Hij relateert daar de theorie-armoede aan de typisch Nederlandse traditie van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Dit verband vinden we eveneens bij Van Doorn (1964 en 1985). In de Nederlandse verzuilde verzorgingsstaat lost men gevoelige onderwerpen doorgaans op met een technocratisch compromis. Hierbij roept men de hulp in van deskundigen en wekt zo een type onderzoek tot leven met sterk beleidsgerichte trekken (zie ook Gastelaars 1985). Het gebrek aan theoretisch rendement is dus een algemeen euvel

13 Of victimologisch onderzoek per definitie theorie-arm is, zoals Van Doorn beweert, zou ik niet durven beweren. Het tegendeel lijkt mij eerder waar.

14 Ook in andere landen klagen onderzoekers over de verwevenheid van overheid en onderzoek. Zie bijvoorbeeld over Australië Castles (1990).

15 De critici voeren overigens meer bezwaren aan tegen de bemoeienis van de overheid. Zo poneert Entzinger (1981 en 1982) dat de onderzoekers die voor hun opdrachten afhankelijk zijn van de overheid, soms de neiging hebben diezelfde overheid naar de mond te praten. Ofschoon hij twijfelt aan het bestaan van zoiets als 'neutraal' onderzoek, stelt hij bij wijze van remedie toch voor van de onderzoeker te eisen dat hij of zij eventuele persoonlijke voorkeuren duidelijk vermeldt en motiveert. Köbben (1980) en Groenendijk (1985) wijzen erop dat de overheid onderzoek gebruikt om onplezierige of politiek gevoelige maatregelen te legitimeren, of om noodzakelijke maatregelen uit te stellen.

van de Nederlandse empirische sociologie, waaraan het 'minderhedenonderzoek' zich niet schijnt te kunnen onttrekken.

Slechts de laatste twee verklaringen, die de rol van de overheid en, daarmee samenhangend, de aard van de Nederlandse sociologie betreffen, houden stand. Het kan niet anders zijn dan dat de overheid een zeer uitgesproken en bepalende invloed heeft op het 'minderhedenonderzoek', inzonderheid de theoretische ontwikkeling ervan. Straks, wanneer ik dieper in ga op de theoretische grondslagen van het 'minderhedenonderzoek', kan ik wellicht de contouren van die gouvernementele invloed zichtbaar maken. Overigens gaat het niet aan de vinger uitsluitend naar de overheid te wijzen. Onderzoekers - ook de 'vrije' onderzoekers - laten zich haar invloed immers wel erg gemakkelijk welgevallen. De kwalificatie van Fijnaut (1990: 269) over zijn collega's in de criminologie - dat zij "intellectueel gedomesticeerd" zijn - lijkt dus evengoed op 'minderhedenonderzoekers' van toepassing te zijn. Fijnaut beklagt zich erover dat de meerderheid van de onderzoekers, ook aan de universiteiten, haar woorden en daden heeft aangepast aan de beleidstheorie die de overheid en politieke partijen welgevallig is. Daardoor zijn ze zijns inziens niet langer scheppers van het beleid, maar dienaren. Hoe het bij de 'minderhedenstudies' zover heeft kunnen komen, behandel ik in hoofdstuk vijf van dit boek.

Mogelijke oplossingen

Wat zou volgens de criticasters moeten gebeuren? Monsma (1987) pleit voor disciplinegebonden onderzoek binnen een "researchprogramma". Shadid en Van Koningsveld (1986: 60-61) roepen op het onderzoek theoretisch te funderen op een niet zeer hoog abstractieniveau. Zij pleiten "voor onderbouwing op een lager niveau, met behulp van zogenaamde 'middle range theories'" en citeren daarbij Merton: "Middle-range theory involves abstractions, of course, but they are close enough to observed data to be incorporated in propositions that permit empirical testing." Welke theoretische richting we dan zouden moeten verkennen, vermelden ze niet. Van Praag (1987: 169-170) is evenmin liefhebber van "doorgesloten pogingen tot theorievorming". "Wat begeerd wordt is misschien ook niet zozeer de formulering van wetmatigheden en de predicties die daar weer aan ontleend kunnen worden, als wel verhandelingen van een hoger abstractieniveau." Overigens erkent hij niet de bedoeling te hebben "een remedie te bieden voor de theoretische armoede van het minderhedenonderzoek". Van Amersfoort (1982a: 10) dringt aan de beschrijvende studies te passen in een algemeen raamwerk. Wat hij vervolgens voorstelt is direct uitvloeisel van zijn in 1974 gepubliceerde proefschrift, waarin aanpassings- en acceptatieprocessen centraal staan. Hij doet het voorkomen alsof er nadien geen relevante theoretische ontwikkelingen meer hebben plaatsgevonden. Van Doorn (1985: 85-92) meent dat we moeten erkennen dat 'etnische groepen' primair verschillen in cultuur en in cultuurintensiteit. Voor hem staat vast dat theorieën over pluralisme uitkomst zullen bieden. Bovenkerk (1984: 35), tenslotte, suggereert inspiratie te zoeken in de politiek-economische theorie.

Of we het 'academisch provincialisme' met *middle-range theories*, zeg maar met voorzichtige abstracties, kunnen overwinnen is voor mij zeer de vraag. De oogst zal een veelheid van sterk aan de Nederlandse empirie gebonden details zijn die vakgenoten in het buitenland, die vergelijkbare verschijnselen bestuderen, ternauwernood kunnen boeien. De theoretische bijdrage van Shadid (1988) aan het themanummer van *Migrantenstudies* over "structurele belemmeringen voor minderheden in Nederland" stelt mij wat dit betreft niet gerust: zijn theoretische benadering bestaat uit niet meer dan een waslijst met op zichzelf interessante en

op het oog relevante factoren. Over de onderlinge samenhang ervan blijf ik in het ongewisse. Zelf beschouw ik zijn bescheiden abstracties als een eerste stap. Voor de bepaling in welke richting dat moet gebeuren, lijkt mij de invoering van een deductief element onontbeerlijk. Shadid ziet a priori af van fundamentele theoretische bezinning.

Zoals ik al eerder opmerkte geven theorieën niet alleen verklaringen van sociale verschijnselen, maar ook richting aan onderzoek daarnaar (Cf. Thoden van Velzen 1973: 3). Aan de selectie van relevant geachte, te abstraheren aspecten liggen immers bepaalde theoretische vooronderstellingen ten grondslag, ook al expliciteert de onderzoeker die niet of is hij of zij zich er misschien niet eens van bewust. Wie wil volstaan met 'middle-range theories' in de zin als hierboven beschreven, dreigt zulke epistemologische premissen over het hoofd te zien of als vanzelfsprekendheid te aanvaarden. Interessant genoeg zijn het tot dusver met name onderzoekers geweest die zich vereenzelvig(d)en met een 'zwart' perspectief, zoals C. Choenni (1987), Essed (1987), Loewenthal (1984) en Serkei (1984), die daarop hebben gewezen. Choenni en Serkei spreken bijvoorbeeld over de overdreven aandacht voor het afwijkende en exotische, en Essed en Loewenthal over de 'racistische' cultuur die doordringt in de Nederlandse sociologie. Alle lokaliseren deze feilen bij de, wat zij noemen, 'witte' onderzoekers als representant van een 'witte' samenleving, waarbij de kleur van de onderzoeker kennelijk zijn epistemologie determineert. Hun argument is duidelijk: zelfs het meest inductieve, beschrijvende onderzoek is de vrucht van een bepaalde zienswijze op de wereld en een daarmee nauw samenhangend wetenschappelijk model of paradigma. Om de theoretische ontwikkeling van een bepaald vakgebied te kunnen peilen en ze op haar merites te kunnen beoordelen is het dus primair zaak om deze paradigmatische premissen te expliciteren. Laat ik hier dieper op in gaan. Welke paradigma's of modellen zijn in Nederland gangbaar?

2.2 DE EENZIJDIGE VOORKEUR VOOR HET MINDERHEDEN-PARADIGMA

Een typologie

Om de paradigmatische voorkeur van 'minderhedenonderzoekers' in Nederland te achterhalen, wil ik eerst kijken hoe anderen het werk hebben ingedeeld met behulp van een typologie. De keuze daarvan is belangrijk, want bepalend voor de uitkomst. Ik ga eerst te rade in de Nederlandse literatuur. Zo onderscheidt Entzinger (1987) in zijn oratie het *aanpassingsmodel*, het *antiracismemodel* en het *etniciteitsmodel*.¹⁶ De eerste twee zet hij tegenover elkaar omdat zij volgens hem elk een klassieke sociologieopvatting weerspiegelen: het aanpassingsmodel zou staan voor consensus en het antiracismemodel voor conflict. In welk model zoiets als 'gedwongen aanpassing' zou moeten vallen vermeldt Entzinger niet. Vervolgens introduceert hij het etniciteitsmodel, maar verzuimt aan te geven welke positie die inneemt tussen de polen consensus en conflict.¹⁷ Misschien doet dat er niet zo toe, maar daarmee vervalt logischerwijs de basis van zijn indeling. Entzinger beweert verder dat de aanhangers van het antiracismemodel geneigd zouden zijn "klassen- en rassentegenstellingen als van dezelfde orde te beschouwen en beide als resultaat te zien van uitbuiting" (Ibid. 9). Hij verwijst daarbij onder andere naar het werk van de Britse CCCS (1982) en de Amerikaanse Omi en Winant (1986), maar wie de moeite neemt om hun werk te lezen, treft juist het tegendeel aan. Al met al is zijn typologie niet zo bruikbaar.¹⁸

Wellicht dat de typologie van Penninx (1988a) beter geschikt is. Hij onderscheidt zeven 'perspectieven': het *immigratieperspectief*, het *perspectief van confrontatie van culturen*, het *perspectief van vreemdelingen versus staatsburgers*, het *etniseringsperspectief*, het *achterstandsperspectief*, het *achterstellingsperspectief*, en tenslotte het *perspectief van marginalisering en stigmatisering*. Als uitgangspunt voor zijn typologie neemt Penninx de perspectieven die in het hele Nederlandse onderzoek zijn terug te vinden, voor zijn doel waarschijnlijk geen onverstandige keuze. Maar daarmee heeft de typologie een inductief karakter en wordt de aansluiting met de internationale wetenschappelijke discussie op voorhand bemoeilijkt. Eén van de

16 Drie jaar eerder presenteerde hij nog een dichotomie met als tegenpolen het *assimilatiemodel* en het *pluralismemodel* (Entzinger 1984).

17 In een kritiek stelt Van Praag (1988) voor het etniciteitsmodel te scharen onder de conflictmodellen.

18 Later, in zijn bijdrage aan een bundel van Couwenberg, presenteert hij wéér een andere typologie (Entzinger 1989).

perspectieven is volgens Penninx zelfs niet eens een wetenschappelijk paradigma: hij definieert het 'achterstandsperspectief' namelijk als een "beleidsperspectief". Welke theoretische gezichtspunten de andere perspectieven representeren is niet zonder meer duidelijk.

Neem het 'perspectief van vreemdelingen versus staatsburgers'. Daarin zijn de rechtspositie van de migranten en tot op zekere hoogte ook het politiek-juridische kader waarbinnen zij opereren - de staat - de centrale elementen. Penninx zelf is weinig mededeelzaam over de theoretische premissen van onderzoekers uit dit perspectief. Maar laat ik eens een gooi doen. In de moderne verzorgingsstaat is het niet mogelijk om alle mensen zonder aanzien des persoons gelijkelijk van schaarse sociale goederen en diensten te laten profiteren. De overheid zou in een mum van tijd failliet zijn. Die verdeling moet dus worden gereguleerd en daartoe maken de overheid en particuliere instellingen onderscheid tussen categorieën mensen. Dat onderscheid kan bijvoorbeeld worden gemaakt door betekenis toe te kennen aan het staatsburgerschap. En daar doemt Penninx' perspectief op. Maar voor hetzelfde geld wordt betekenis gegeven aan andere kenmerken - zoals cultuur of achterstand - om te bepalen op bepaalde categorieën wel of juist geen aanspraak kunnen maken op bepaalde voorzieningen. Op deze manier bekeken verschilt dit perspectief nauwelijks meer van het 'perspectief van confrontatie van culturen' of het 'achterstandsperspectief'.

Het gaat hier om processen van in- en uitsluiting, een specialisme onder andere van neomarxisten. In Penninx' typologie is dat niet mogelijk, omdat hij hun benadering indeelt bij het 'achterstellingsperspectief'. Daar maakt hij dezelfde fout als Entzinger door "de marxistische benadering" samen met de benaderingen van "het witte racisme" en het "institutioneel racisme" op één hoop te vegen. Ze hebben allemaal betrekking op macht en ongelijke machtsverhoudingen tussen groepen, stelt Penninx, en allemaal stellen ze de 'maatschappelijke en politieke positie' van migranten centraal in plaats van de 'etnisch-culturele positie'. Dat eerste is op zichzelf wel juist, maar nog geen voldoende reden om deze benaderingen van gelijke orde te beschouwen; het gaat namelijk om wezenlijk andere machtsverhoudingen. En wat het tweede betreft: neomarxisten hebben een uitgesproken aandacht voor de dialectische verhouding tussen beide posities en zouden die posities nooit als aparte verschijnselen behandelen (Cf. Ng 1989). Met deze typologie kan ik dus evenmin goed uit de voeten.

Ik neem daarom mijn toevlucht tot de internationale literatuur. De Amerikaanse socioloog George (1984) geeft een overzicht van de gezichtspunten -zowel uitgewerkte theorieën als theoretische tradities - die verklaring moeten bieden voor de positie van 'zwarthen' en andere sociale categorieën in de Verenigde Staten. Hij onderscheidt vier ideaaltypische paradigmatische benaderingen, te weten het *etnische-groepenmodel*, het *marxistische model*, het *kastemodel* en het *koloniale model*. Het kastemodel is in zijn ogen een soort tussenmodel tussen het etnische-groepen- en marxistische model. Andere auteurs, zoals Omi en Winant (1986), geven de voorkeur aan een driedeling en zij onderscheiden paradigma's gebaseerd op *ethniciteit*, *klasse* en *natie*. Nu zijn hun typologieën ontwikkeld op basis van het specifieke empirische voorbeeld van de Verenigde Staten en dat zou een bezwaar kunnen zijn. Daartegenover staat de bruikbaarheid van hun systematiek: de typologie verschaft mij de mogelijkheid om lege plekken in het Nederlandse onderzoek aan te wijzen. Hieronder ga ik uit van de typologie van George. Het onderscheidend criterium is de sociale definitie van de categorieën die men veronderstelt aanwezig te zijn in de 'multiraciale' samenleving. De leden van de samenleving worden immers impliciet of expliciet in categorieën ingedeeld, zoals etnische groepen, klassen, kasten of kolonisatoren/gekoloniseerden. De gebruikte sociale definitie geeft ook aanwijzingen voor de sociale en politieke verhoudingen tussen die categorieën en voor de sociale processen waarin zij zijn verwickeld. Op hoog niveau van abstractie leent deze typologie zich heel goed om de verschillende gezichtspunten over de betrekkingen tussen inheemsen en nieuwkomers - dus over de 'postmigratie' samenleving - te classificeren. Wat George over de Amerikaanse literatuur zelf te berde brengt, laat ik dus voor wat het is. Dat een indeling zoals die van George helemaal niet zo ongebruikelijk is, moge blijken uit het werk van bijvoorbeeld de Britten Lawrence (1974) en Miles en Phizacklea (1977). Daarin herken zijn moeiteloos de contouren van George's modellen te herkennen.

Een algemene impressie

In het nu volgende vat ik de centrale proposities uit de vier onderscheiden

'modellen' samen,¹⁹ waarna ik enigszins tentatief het onderzoek naar de verhoudingen tussen inheemsen en nieuwkomers in Nederland rangschik. Laat ik maar meteen zeggen dat ik geen volledig overzicht heb van het totale 'minderhedenonderzoek'. Ik heb immers niet alle tweeduizend publikaties grondig en systematisch bestudeerd. Ik geef hier slechts *een algemene impressie*. In de volgende paragraaf zal ik specifiekere zijn.

Het etnische-groepenmodel

Proposities: de samenleving is verdeeld in aparte groepen van verschillende omvang, die elk een eigen culturele traditie bezitten, een eigen geschiedenis en een eigen stelsel van primaire instituties. Deze groepen interacteren in een samenleving waarin assimilatie de belangrijkste sociale kracht is. George spreekt hier van 'escalator assimilation', het proces dat migrantengroepen omhoog voert van hun lage status bij aankomst naar posities van welstand en invloed enkele generaties later. Deze assimilatie vloeit voort uit een sociaal evenwicht dat zijn stabiliteit ontleent aan consensus over waarden. Alle leden van de samenleving onderschrijven dit algemene normatieve kader. Conflicten gaan derhalve niet over de organisatie van de samenleving, maar over de sociale verdeling van goederen en diensten. De sociale, economische en politieke macht is verdeeld volgens een pluralistisch model, waarin etnische groepen worden beschouwd als één van de belangengroepen. Sommige sociale factoren liggen buiten de sfeer van etniciteit, maar beïnvloeden wel het verloop van het proces van assimilatie, bijvoorbeeld opleiding, beroep en inkomen.

Naar mijn stellige indruk valt verreweg het meeste onderzoek binnen het etnische-groepenmodel. Het is hier niet doenlijk een uitputtende opsomming te geven van alle publikaties - dat zal ik wel proberen te doen bij de hiernavolgende modellen. Ik beperk mij tot (een deel van) het werk van één onderzoeker die de moeite genomen heeft zijn theoretische uitgangspunten op schrift te stellen en die ik beschouw als representant *par excellence* van dit model: de sociaal-geograaf Van Amersfoort (met name 1974, 1982b, 1986 en 1989). Zijn proefschrift Immigratie en

19 Op sommige plekken heb ik de proposities enigszins aangepast aan het doel van deze exercitie. Zo heb ik de uitdrukking 'raciaal onderscheid' vervangen door 'onderscheid tussen inheemsen en nieuwkomers'.

minderheidsvorming is in zekere zin de theoretische sublimatie van het stelsel redeneringen dat ik in tal van onderzoeksrapporten terugvind.

Welnu, Van Amersfoort gaat ervan uit dat de Nederlandse samenleving hard op weg is een monoculturele samenleving te worden, maar dat de komst van grote groepen migranten uit voormalige koloniale gebieden of uit landen rondom de Middellandse Zee dat proces (tijdelijk) verstoort. Het gaat immers om mensen die arriveren met bepaalde culturele bagage en die er een levenswijze op na houden die van de Nederlandse afwijkt. Van Amersfoort et al. (1989) spreken in dit verband niet zonder reden van "cultuurimport". De immigratie heeft tot gevolg dat culturele scheidslijnen weer aan betekenis winnen; voor migranten zijn ze zelfs de belangrijkste sociale scheidslijnen. Van Amersfoort et al. veronderstellen echter dat de divergerende elementen uit de 'immigrantenculturen' op den duur ook worden gemarginaliseerd en teruggebracht tot folklore. Aldus beschouwd zal iets van culturele differentiatie wel voortbestaan, maar zonder enige betekenis voor het functioneren van de staat c.q. het openbare leven. Dit algemene proces van opname van migranten in de ontvangende samenleving duidt Van Amersfoort aan met de term 'assimilatie', een term die hij vanwege zijn ideologische beladenheid overigens liever vermijdt. Dit proces van assimilatie valt in zijn ogen uiteen in diverse deelprocessen. In zijn proefschrift (1974) onderscheidt hij drie deelprocessen, namelijk aanpassing en integratie van de kant van migranten en absorptie van de kant van de samenleving. In latere publikaties (1986) heeft hij het voornamelijk over processen van aanpassing en acceptatie (in plaats van absorptie), terwijl hij nog maar incidenteel over (collectieve) integratie spreekt. Voor migranten is het proces van aanpassing aan de hun omringende samenleving onafwendbaar en zelfs ook wenselijk; normaliter geschiedt het spontaan en automatisch. Aanpassing van migranten gaat gepaard met acceptatie door inheemsen. Beide processen impliceren interactie. Zowel migranten als de samenleving hebben bepaalde eigenschappen die invloed uitoefenen op de uitkomst van die interactie. Van Amersfoort maakt daarbij onderscheid tussen individuele en collectieve eigenschappen. Elk brengt zijn of haar individuele en collectieve eigenschappen in, die resulteren in een bepaalde mate van aanpassing en acceptatie en in een bepaalde institutionele figuratie die op hun beurt een bepaalde sociale positie effectueren. Er is sprake van interactie waarbij beide partijen elkaar in principe wederzijds beïnvloeden. Maar de interactie is asyme-

trisch: de invloed van de samenleving is aanzienlijk groter. Inheemsen zijn tamelijk vrij om te bepalen of zij met migranten omgaan en of zij hen accepteren, maar migranten nemen heel wat minder vrijblijvend aan die interactie deel. Zij moeten opereren in een unitaire meerderheidscultuur en stellen hun sociale positie in het geding wanneer zij zich niet voegen in het patroon van de omringende samenleving. Feitelijk is hun sociale positie afhankelijk van het succes van hun aanpassing en de acceptatie door de meerderheid.

Over de interactie op institutioneel niveau merkt Van Amersfoort op dat bijna alle migranten zich verenigen in eigen organisaties. Dergelijke instituties kunnen grote invloed hebben op het verloop van het interactieproces. Zo kunnen die instituties een tegenwicht vormen tegen de (culturele) druk die de omringende samenleving op de migranten uitoefent. Migrantengroepen kunnen er psychologische steun vinden en ontspanning. Bovendien kunnen via zulke instituties informatie en advies worden overgedragen aan de leden van de groep, mits figuren aanwezig zijn die enig inzicht hebben in de samenleving. Deze functie treedt vooral op de voorgrond wanneer er een constante migratiebeweging te zien is. De nieuwkomers worden dan eerst in eigen kring opgevangen, alvorens tot de rest van de samenleving toe te treden. In zijn proefschrift noemt Van Amersfoort dit de 'sluisfunctie' van een institutie. Later (1986) reserveert hij dit begrip voor iets anders, namelijk voor haar rol in het proces van politieke articulatie. Deze instituties kunnen een functie vervullen bij het bundelen van initiatieven en het ondernemen van actie tegen ervaren onrecht, vooral wanneer individuen er weinig voor voelen om zulke stappen te ondernemen. In zekere zin beschermen zij individuen tegen het kwaad van de omringende samenleving, zolang die individuen zich nog te kwetsbaar voelen voor een directe confrontatie. Soms echter ontpoppen migranteninstituties zich als blokkades voor communicatie en interactie. Dat is bijvoorbeeld het geval indien leiders zich verzetten tegen interactie en zij de handhaving van hun collectiviteit propageren. Dan vormen de eigen instituties een doel op zichzelf en faalt het interactieproces. De leiders kunnen de contacten met de samenleving monopoliseren en migranten afschermen, en daarmee voorkomen dat migranten zelfstandig in de samenleving komen te staan.

Het zijn niet alleen migranten die voor zichzelf specifieke instituties oprichten, ook binnen de ontvangende samenleving doet men het nodige door instituties

voor migranten in het leven te roepen. Door dat te doen integreert de samenleving hen alleen als collectief en vermijdt of beperkt zij het individuele contact met migranten. Ook zulke instituties bergen het risico dat 'leidersfiguren' en 'overheidsfunctionarissen' de contacten in het proces van collectieve integratie monopoliseren. Niettemin beschouwt Van Amersfoort de (tijdelijke) instandhouding van speciale instituties in het algemeen als functioneel voor het proces van assimilatie.

Het interactieproces heeft historisch drie eindstadia: (1) Migranten assimileren, zijn niet meer als collectiviteit herkenbaar; (2) migranten vormen een herkenbare collectiviteit zonder dat dit de deelname van de individuen aan de samenleving (nog langer) beperkt; en (3) migranten worden een minderheid. Volgens Van Amersfoort kunnen we op zinvolle wijze van een 'minderheid' spreken wanneer: (a) er sprake is van een continue collectiviteit binnen de samenleving die meerdere generaties omvat en waarbij het behoren tot de minderheid prioriteit heeft boven andere sociale indelingen; (b) de getalsmatige positie van de minderheid een effectieve participatie aan de politieke besluitvorming belemmert; (c) de minderheid objectief een lage sociale positie inneemt, in het bijzonder op de arbeidsmarkt, in de huisvestingssector en in het onderwijs.

De vorming van 'etnische minderheden' is, kortom, een verstoring van het assimilatieproces. 'Etnische minderheden' nemen weliswaar duurzaam een lage sociale positie in, maar zij kunnen niet worden gelijkgesteld aan andere gedepriveerde sociale categorieën zoals onderdrukte klassen in marxistische zin, meent Van Amersfoort. In de eerste plaats onderscheiden zij zich vanwege hun culturele eigenschappen. En in de tweede plaats onderscheiden zij zich omdat zij - in tegenstelling tot die andere categorieën - niet op eigen kracht kunnen emanciperen. Ze zijn voor hun emancipatie aangewezen op de medewerking van de meerderheid.

Tot zover het gezichtspunt van Van Amersfoort. Het kost weinig moeite om hierin de contouren van het 'minderhedenonderzoek' te herkennen. Ik beweer overigens niet dat alle onderzoekers dit model zorgvuldig overnemen en gebruiken. Slechts een enkeling doet dat, zoals Penninx (1988a) in zijn proefschrift, waar hij het model vervolmaakt. Het gros van de onderzoekers gebruikt op eigen wijze elementen van dit model, het meest de definitie van 'etnische minderheden' of Van Amersfoorts opvattingen over de 'sluisfunctie' van bijzondere instituties. Dit model is een voorbeeldige exponent van het etnische-groepenmodel, maar

gezien de specifieke invulling ervan en zijn invloed op de werkwijze van het 'minderhedenonderzoek', zal ik in het vervolg hiernaar verwijzen als het *minderhedenparadigma*.

Overigens is er wel een bescheiden reactie op de hegemonie van dit model. Sommige onderzoekers betogen dat de aanwezigheid van migranten geen vraagstuk is van integratie of assimilatie, maar van maatschappelijk en cultureel pluralisme. Zij zetten zich af tegen de nogal starre en negatieve conceptie van etnische groepen als groepen met bepaalde culturele tradities die na migratie naar een andere samenleving dysfunctioneel worden (Vermeulen 1984; Koot en Rath 1987). Daartegenover presenteren zij een conceptie van etnische groepen als sociale groepen, die juist bestaan dankzij contacten met anderen: juist in situaties van interactie ervaren de leden van een groep het onderscheid met anderen en beleven bepaalde cultuurelementen als typerend voor de eigen groep. De aanhangers van dit gezichtspunt verwerpen de idee dat assimilatie onvermijdelijk is voor sociale stijging en zijn juist geïnteresseerd in die gevallen waarin etnische groepen hun etniciteit versterken met als doel versterking van de sociale cohesie en verbetering van de maatschappelijke positie: het proces van etnisering. Er is dan een situatie waarbij meer etnische groepen verweekeld zijn in concurrentie om schaarse sociale goederen en diensten. Roosens (1982: 105) brengt naar voren dat naast een belangenfactor ook een affectieve factor een rol speelt. Minder bedeelde categorieën van de bevolking krijgen zo immers de kans om zich een positieve figuur te creëren. En het is interessanter zich te profileren als lid van een etnische groep dan als lid van de arbeidersklasse. Men bouwt daarmee een positief zelfbeeld op en doet mee als gelijkwaardige, terwijl men als lid van een lagere klasse zich meteen onder aan de maatschappelijk ladder plaatst. Bovendien zijn etnische groepen kleiner en meer wendbaar dan sociale klassen, zegt Roosens. Ofschoon de rol van de ontvangende samenleving altijd wel wordt genoemd, wordt dit zelden uitgewerkt.²⁰

Deze variant van het etnische-groepenparadigma is in het 'minderhedenonderzoek' aanwezig, maar heeft niet zoveel *Anklang* als het minderhedenparadigma. Overigens valt te bezien of de verschillen tussen beide varianten wel zo

groot zijn. Ik heb de indruk dat onderzoekers etnisering beschouwen als een strategie om het lange termijn doel van de 'integratie' te bereiken. In die zin is er geen fundamenteel onderscheid meer tussen etnisering en de oprichting van 'sluis-instituten', zoals Van Amersfoort stipuleert.

Het kastemodel

Propositie: de samenleving bestaat uit endogame, vrijwel gesloten, cultureel homogene eenheden. Deze eenheden, of kasten, handhaven zich lange tijd, waarbij hun specifieke culturele, sociale en psychologische kenmerken bewaard blijven. Sociale interactie gebaseerd op kaste-onderscheid staat gelijk aan sociale interactie gebaseerd op onderscheid tussen inheemsen en nieuwkomers.

Dit model is in Nederland in feite een lege verzameling, hoewel sommige studies wel dicht in de buurt komen. Penninx en Van Velzen (1976; zie ook 1977: 9-41) constateren in *Kaste-vorming in Nederland?* dat buitenlandse arbeiders zich eenzijdig concentreren in de laagste strata van de arbeidsmarkt en dat de overheid die concentratie in wetten en maatregelen sanctioneert. Dit, gevoegd bij de uitsluiting die buitenlanders elders in de maatschappij ten deel valt, bijvoorbeeld op de terreinen van huisvesting en onderwijs, vormt volgens hen de basis "voor het ontstaan van een onderlaag in onze 'democratische' samenleving, die een kaste-achtig voorkomen heeft: het ontbreken van sociale en economische mobiliteit, het gebonden zijn aan bepaalde beroepen en een andere cultuur" (Ibid. 35-36). Penninx en van Velzen stellen niet dat er al sprake is van een kastesysteem, maar signaleren een ontwikkeling die de vorming daarvan als eindstadium heeft. Eén en ander wordt theoretisch weinig diepgravend behandeld; het rapport is meer bedoeld als een politiek signalement. Enkele jaren daarvoor waarschuwde Albeda (1970) er al voor dat buitenlandse arbeidskrachten structureel deel gaan uitmaken van een "internationaal subproletariaat". Meer recent is het schrikbeeld van het 'etnische subproletariaat' of de 'etnische onderklasse' weer van stal gehaald (zie bijvoorbeeld Bovenkerk 1986; G. Choenni 1987; WRR 1989; Engbersen en Kloosterman 1990), maar met een wetenschappelijke uitwerking van het kastemodel heeft dat volgens mij niet zoveel te maken.

Het koloniale model

Proposities: de belangrijkste sociale scheidslijn is die tussen kolonistoren en gekoloniseerden. De privileges van de kolonistoren en de deprivatie van de gekoloniseerden is een gevolg van de totale structuur van 'racistische' dominantie. De koloniale verhoudingen reproduceren zich bij migratie. Cultuur is een centraal element, omdat het dient als middel om de gekoloniseerden te binden aan de kolonistoren, maar ook als middel in de strijd ertegen. De strijd van de gekoloniseerden draait om hun zelfbeschikking of bevrijding.

Ik kan maar een handvol studies bij dit model onderbrengen. De eerste en meest duidelijke is die van Latham (1979). Zij verrichtte 'actie-onderzoek' naar de hulpverlening aan Surinaamse drugsverslaafden die zich ophouden rond de Kruiskade in Rotterdam. Daar zorgen Nederlanders enerzijds voor de bevrediging van elementaire behoeften zoals woonruimte, inkomen en verzorging alsmede voor de mogelijkheid om onder landgenoten te vertoeven. Maar anderzijds proberen zij ook hun Surinaamse cliënten "te knechten" en hun kansen op sociale stijging te onthouden. Latham ziet in de sociaal-economische structuur die voor deze situatie verantwoordelijk is, een replica van de "slavernij" met de Kruiskade als nieuwe kolonie. Domingo (1982; zie ook reactie van Duffield 1983) en Zandwijken (1981) volgen grosso modo dezelfde redenering. De huidige deprivatie van Surinamers is geen nieuw verschijnsel, stellen zij, maar dateert uit de slaventijd. De migratie naar Nederland houdt slechts in dat de periferie van het "imperialistische systeem" naar het centrum komt om genoegdoening te eisen. In de overige studies die ik heb gevonden, ligt het accent minder op de betekenis van het kolonialisme of op de imperialistische wereldorde gebaseerd op 'kleur', maar meer op de reproductie daarvan in alle facetten van de Nederlandse samenleving. De meest uitgesproken exponent is Essed (1982, 1984 en 1987) die stelt dat de "witten" als dominante groep macht en middelen hebben om etnische "minderheidsgroepen" of "mensen van kleur" te onderdrukken. Bij anderen zien we soortgelijke gezichtspunten - of elementen daaruit - terug, zoals bij Dors (1988), Loewenthal (1984 en 1987), Mullard et al. (1988), Willemsen (1988) en Van der Zee (1988). Veel van deze onderzoekers zijn afkomstig uit voormalige koloniale gebieden waar ooit een slavensysteem heerste, en dat kan nauwelijks toeval zijn. Verder valt mij op dat dit model zelden of nooit wordt toegepast op de positie van 'gastarbeiders'. Een uitzondering is wellicht de studie van Niessen

(1987) over het organiseren van Marokkaanse arbeiders in Nederland, althans waar hij spreekt over de continuïteit van koloniale en kapitalistische onderdrukking en het verzet ertegen; voor het overige zou ik zijn studie eerder indelen bij het etnische-groepenmodel.

Het marxistische model

Proposities: de samenleving is verdeeld in sociale klassen die politiek tegengesteld zijn. De heersende klasse en arbeidende klasse zijn de belangrijkste klassen, waarbij de eerste de laatste onderdrukt. Beide zijn verwickeld in onderlinge strijd, onder andere om de macht van de staat, wat op zijn beurt het doel van de beheersing van produktiemiddelen moet dienen. Degenen die de produktiemiddelen beheersen, hebben belangrijke invloed op de produktieverhoudingen en andere verschijnselen zoals de vigerende ideologieën. Racisme wordt meestal beschouwd als een produkt van het kapitalisme, soms echter als een min of meer autonoom verschijnsel.

Ik heb pakweg twee dozijn publikaties gevonden die onder dit model kunnen worden gerangschikt. In vergelijking met het kaste en koloniale model lijkt dat nog heel wat, maar een flink deel ervan dateert uit de jaren zeventig toen het verschijnsel 'gastarbeid' nog actueel was. In 1971 zette Heemskerk in het *Nesbic Bulletin* uiteen hoezeer de 'gastarbeid' een gevolg is van ongelijkmatige ontwikkeling tussen landbouw en industrie, tussen geïndustrialiseerde en semi-koloniale landen, tussen verschillende industrietakken en tussen regio's. In de kapitalistische centra vormen de 'gastarbeiders' een industrieel reserveleger, dat volledig ten dienste staat van de bourgeoisie die slechts hun produktiekracht gebruikt. De bourgeoisie werkt 'racisme' en ander 'vals bewustzijn' in de hand door de verschillen tussen groepen arbeiders te benadrukken. Al met al leidt 'gastarbeid' tot een aanzienlijke verzwakking van de arbeidersklasse. Een dergelijke redenering vinden we ook in het *Sunschrift* van Lucassen en de zijnen (1974; zie ook Lucassen, Penninx en Zwinkels 1973a, 1973b en 1973c) en van Penninx en Van Velzen (1977), het proefschrift van Marshall-Goldschvartz (1974), het *Ars Aequi* themanummer 'Gastarbeiders à la Carte' van Brummelhuis et al. (1975), de Studium Generale bijdragen van Feddema (1979) en Nieuwstadt (1979), in Carchedi (1979) en tot op zekere hoogte in Theunis (1979) en Van Twist (1977). Zij allen benadrukken de

asymetrische internationale economische ontwikkeling als oorzaak van 'gastarbeid' en wijzen op de rol van de overheid als hoedster van de bourgeoisie. Het bedrijfsleven heeft slechts oog voor de economische voordelen van 'gastarbeid', terwijl de overheid klaar staat om een oplossing te zoeken voor de contradicties die daaruit voortvloeien. In deze visie maken de 'gastarbeiders' deel uit van de arbeidersklasse of een soort van onderklasse. De opstelling van de belangenorganisatie van de arbeidersklasse par excellence, de vakbeweging, is onderwerp in de studies van Van de Velde en Van Velzen (1978), Feddema (1984) en De Jong, Van der Laan en Rath (1984), al neigen de laatsten ook tot het etnische-groepenmodel. Andere onderzoekers beschrijven de proletarische status van buitenlandse arbeiders (Bovenkerk 1985) of 'minderheden' (Ellemers 1978) om daarmee de historische overeenkomsten tussen deze categorieën en inheemse arbeiders te onderstrepen. Köbben en Godschalk (1985) benadrukken de etnische differentiatie van die arbeidersklasse, terwijl Gowricharn (1987) juist wijst op de klassendifferentiatie binnen de 'migrantenbevolking'. Bader (1985) en Hira (1985) gaan in op het verband tussen 'racisme' en kapitalisme. Hisschemöller (1985 en 1988b) stelt de relatie tussen (inter)nationalisme, 'antiracistische' strijd en classesolidariteit aan de orde en bekritiseert de gebrekkige wijze waarop 'klassieke' marxistische theoretici het verschijnsel 'racisme' benaderen. De Boer (1982) beschrijft en analyseert het optreden van de overheid en de rol van belangenorganisatie van migranten. Bovenkerk en anderen (1989; Bovenkerk, Miles en Verbunt 1990 en 1991) en Rath (1990c en 1991b), tot slot, concentreren zich op de rol van de staat. De laatsten laken de orthodoxe economistische analyse waarin de staat uitsluitend wordt geportretteerd als de steunbeer van het kapitaal. Vooralsnog gaat het hier om aanzetten voor verdere studie.

Tot zover dit overzicht. Tentatief concludeer ik dat het etnische-groepenmodel veruit de meeste navolging krijgt, een bevinding die overeenkomt met die van George (1984) en Omi en Winant (1986) in de Verenigde Staten. Het kastemodel is in feite een lege verzameling, al worden elementen eruit - met name het angstbeeld van de versteende, geïsoleerde 'onderklasse' van gedepriveerden - wel gebruikt voor politieke doeleinden. Dat laatste stemt eveneens overeen met de bevinding van George. Slechts een enkele onderzoeker werkt vanuit het koloniale model of het marxistische model. Het eerste is vooral toegepast op migranten uit

voormalige koloniale gebieden; het tweede op de ervaringen van de mediterrane arbeidsmigranten. Het is opmerkelijk dat de aanvankelijke populariteit van het marxistische model zich na de jaren zeventig niet doorzet. Volgens Penninx (1988a: 249n) hangt dit samen met de dominantie van het beleidsgebonden onderzoek. De dominantie van het minderhedenparadigma in dezelfde periode krijgt nu opeens een heel ander aanzien.

Voor de goede orde en nogmaals: het gaat hier slechts om een globale, maar overigens wel veelzeggende impressie. Ik ga nu in detail kijken naar één bepaalde sector van het 'minderhedenonderzoek', te weten het onderzoek naar aspecten van machtsvorming.

2.3 HET ONDERZOEK NAAR DE MACHTSVORMING VAN MIGRANTEN

In vergelijking met andere sectoren is nog niet zo uitbundig onderzoek verricht naar aspecten van de machtsvorming van migranten (Cf. Ellemers 1984; Hoppe 1987; Rath 1985 en 1988c). De onderzoeken betreffen verkiezingen, eigen organisaties, inspraakorganen en incidenteel vakbonden en andere politieke instituties. Vaak worden aspecten hiervan *en passant* aangeroerd, meestal als onderdeel van een breder opgezette studie. Hier zal ik een volledig overzicht geven van al deze onderzoeken - voorzover ze min of meer officieel zijn gepubliceerd²¹ - aan de hand

21 Sommige publikaties laat hier ik met opzet buiten beschouwing, meestal omdat ze geen uitspraken bevatten over de daadwerkelijke deelname van migranten aan de politiek en over hun sociaal-politieke positie in Nederland. Dat geldt bijvoorbeeld voor alle juridische artikelen en rapporten over de totstandkoming van het kiesrecht voor niet-Nederlandse ingezetenen (zie onder andere Groenendijk 1987b; Hisschemöller 1988a; Rath 1985 en 1988b). Dat geldt ook voor het werk van Janssen (1967), die de opvattingen en beleid van werkgeversorganisaties en vakbonden over de werving van buitenlandse arbeiders bespreekt; Huitzing (1986) die de concept-programma's voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1986 van CDA, PvdA, VVD en D'66 vergelijkt; Van Groenendaal (1986) die weliswaar schrijft over de acties van de 'kerkmarokkanen' voor regularisatie van hun status, maar slechts geïnteresseerd is in de procedures die zij volgen voorzover relevant voor de regelgeving ter zake van illegalen. Verder ga ik niet in op studies waarin migranten optreden als object van politiek. Evenmin ga ik in op studies naar de bemoeienis van migranten in Nederland met de politiek uit hun land van herkomst, hoe belangrijk dat voor de betrokkenen soms kan zijn (zie bijvoorbeeld Grijeze 1980; Mariën 1971; Penninx 1979b; Wittermans en Gist 1962). Tenslotte sluit ik historische studies over onderwerpen van vóór

van de typologie van George. Let wel: het gaat mij hier niet om een representatief beeld van de machtsvorming van migranten, maar om de manier waarop onderzoekers binnen de respectievelijke modellen dat verschijnselen percipiëren en verklaren.

Het etnische-groepenmodel

Binnen het etnische-groepenmodel wordt de machtsvorming van migranten opgevat als onderdeel van een individueel of collectief integratieproces of als onderdeel van een proces van etnische machtsvorming. Het leeuwedeel van de in Nederland verrichte studies is binnen dit model te rangschikken. Zij handelen over verkiezingen en eigen organisaties en in wat mindere mate over vakbonden, bewonersorganisaties, politieke acties en inspraakorganen. Wat er zoal is verschenen stip ik hieronder aan, geordend naar soort van activiteit.

Ik begin met het onderzoek naar *politieke partijen en verkiezingen*. Vooral naar aanleiding van het verlenen van actief en passief kiesrecht aan niet-Nederlanders is er het nodige onderzoek verricht (zie voor overzichten Rath 1984, 1990e en 1991a). Belangrijke thema's zijn de politieke mobilisatie van kiezers uit de kringen der migranten, de rol van 'eigen' kandidaten in dat proces, en de vraag in hoeverre en onder welke omstandigheden de politieke cultuur van migranten groepen een belemmering dan wel een stimulans vormt voor volwaardige participatie. Verder is er veel cijfermatige aandacht voor de opkomst en het stemgedrag van migranten. Voorbeelden van dat laatste zijn te vinden in Kraak et al. (1957); Brassé en Van Schelven (1980); Boissevain, Choenni en Grotenbreg (1984); De Hond en Van der Veen (1985); Pieters (1984) en Buijs (1986). Meer uitgebreid komen verkiezingsresultaten aan de orde in Boosten (1990a); Bovenkerk, Ruland en Rath (1982); Buijs en Rath (1986); Gemeenteraadsverkiezingen (1986); Luyten (1990); Pennings (1986 en 1987); Rath (1981; 1982; 1984; 1985; 1990a; 1990b en

(..vervolg)

de Tweede Wereldoorlog uit, hoewel die soms interessant materiaal opleveren, zoals onder andere blijkt uit Briels (1987), Van Hees (1987), Herlemann (1982), Klönne (1982), Kreukels (1987), Langkau-Alex (1982), Lucassen en Penninx (1985), Oostindie en Maduro (1986), Poeze (1976 en 1986) en Wubben (1986). Alle overige publikaties heb ik wel opgenomen. Indien een artikel of rapport op meer plaatsen is uitgebracht noem ik steeds alle vindplaatsen. Ik doe dat terwille van het bibliografische karakter van dit hoofdstuk.

1991a); Rath en Buijs (1987); en Samen (1986). We kunnen hieruit in ieder geval opmaken dat migranten naar de stembus gaan, maar dat de mate waarin sterk varieert. In het algemeen blijft hun opkomst achter bij die van de inheemse Nederlanders. Achtereenvolgende verkiezingen vergeleken, blijken die opkomstverschillen niet te verdwijnen, maar eerder toe te nemen, in een enkel geval zelfs zeer fors. Tussen migranten kunnen zich geweldige verschillen voordoen. Kwamen Marokkanen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1986 nauwelijks naar de stembus, de opkomst van Turken was betrekkelijk groot; eenmaal kwamen Turkse mannen zelfs vaker op dan inheemse mannen. De plots lage opkomst van Marokkanen - twee jaar eerder bij deelraadsverkiezingen in dezelfde stemdistricten kwamen zij namelijk vaker stemmen dan Turken - werd alom in verband gebracht met de oproep van de Marokkaanse koning Hassan II vlak voor de verkiezingsdag. Uit loyaliteit of uit angst sloten velen zich aan bij zijn commentaar dat Marokkanen zich niet hoorden te bemoeien met de politiek van het land van hun tijdelijk verblijf. Verder varieert de opkomst naar geslacht, althans bij Turkse en Marokkaanse kiezers. Bij de overige migranten zijn geen wezenlijke verschillen vastgesteld. Anders dan bij inheemse Nederlanders, blijkt het voor migranten niet uit te maken of zij werk hebben of werkloos zijn. Buijs en Rath (1986) opperen dat etnische lotsverbondenheid voor migranten een belangrijke mobiliserende factor zou kunnen zijn; inheemse werklozen missen die positieve identificatie.

Voorzover de partijvoorkeur is onderzocht wijst die in de richting van de Partij van de Arbeid. De overgrote meerderheid stemt voor deze partij, van de Surinamers soms zelfs meer dan 90%. De PvdA scoort goed vanwege het imago dat de partij zich meer dan andere sterk maakt voor de belangen van de gewone man en vooral de 'etnische minderheden'. Bovendien biedt de partij de meeste gelegenheid om een migrant te kiezen. Andere partijen hebben minder aantrekkingskracht, al kan dat plaatselijk verschillen. Ofschoon in kringen van het CDA veelvuldig de veronderstelling weerklinkt dat confessionele migranten, zoals hindoestanen en moslims, zich massaal bekennen tot de christen-democratie, is tot dusver in de praktijk daarvan nog weinig gebleken. De onafhankelijke migrantenpartijen verwerven nauwelijks steun onder migranten (zie ook Veraart 1988). Migrantengroepen zijn in hun totaliteit - ook bij de PvdA - verondervertegenwoordigd in politieke organen als de gemeenteraad, althans voorzover

we op grond van hun aandeel in het electoraat mogen verwachten. Die onderverteenwoordiging doet zich ook voor binnen de partijgeledingen en neemt toe naarmate het echelon hoger wordt. En *als* migranten in de partijpolitiek actief zijn, dan is dat vaak in speciale commissies en werkgroepen ten behoeve van de 'etnische minderheden'.

In al de studies binnen het etnische-groepenmodel, bij de één nadrukkelijker dan bij de andere, wordt de deelname aan verkiezingen beschouwd als een aanwijzing voor de betrokkenheid van migranten bij de Nederlandse politiek of, meer algemeen, voor hun 'integratie' in de Nederlandse samenleving. Naarmate die 'integratie' voortschrijdt, bijvoorbeeld wanneer migranten langer in Nederland verblijven, zij de taal beter onder de knie krijgen en wegwijs raken in de Nederlandse politieke verhoudingen, nemen zij vaker deel. Het is echter vooral een kwestie van politieke cultuur, zeggen veel schrijvers. In Nederland overheerst een universalistische politieke cultuur, terwijl veel migranten uit landen komen waar particularistische elementen in sociale betrekkingen van meer belang zijn. Dat blijkt onder andere uit de sterke voorkeur bij migranten voor personalistische politieke verhoudingen. In het proces van politieke participatie kunnen politieke partijen een belangrijke stimulerende rol spelen. Zij kunnen migranten de helpende hand toesteken, bijvoorbeeld door in hun benadering meer rekening te houden met de specifieke wensen van migranten. Zij hebben echter nog onvoldoende contact met migranten, constateren Pennings (1987) en Rath (1981, 1985 en 1990b). Migrantenkandidaten worden bij uitstek geschikt geacht om de kloof tussen partijen en migranten te dichten, vooral daar zij zelf vaak geworteld zijn in eigen organisaties. Nogal eens blijken zij daar leidende posities in te nemen. En aangezien die eigen organisaties niet alleen veel migranten verzamelen, maar ook deel uitmaken van hun eigen belevingswereld, zal de mobilisatie vooral daar plaatsvinden. Migrantenkandidaten hebben inderdaad wervingskracht, maar vaak wordt die overschat, schrijven Buijs en Rath (1986). Niettemin kunnen zij in een proces van etnisering van grote betekenis zijn. Dat zou onder andere tot uitdrukking komen in de op eigen groep gerichte campagnes.

Een andere manier om migranten over de brug te helpen zou voorlichting zijn. In veel studies komen de voorlichtingscampagnes gericht op migrantenkiezers aan de orde. Of en hoe migranten voorgelicht zouden moeten worden staat centraal in de onderzoeken van de bureaus van Veldkamp Marktonderzoek

(Minderheden 1983), Macor Consultants (Opkomstbevordering 1986) en het ICI (Pieters 1986; Kiezen 1988). Al deze studies staan ten dienste van de overheid die een grote verantwoordelijkheid op zich neemt voor de verkiezingsdeelname van migranten. Naar voren komt dat zo'n campagne noodzakelijk is omdat het kennisniveau van migranten over de Nederlandse politiek en over de stemprocedures onvoldoende is. Dat hangt met tal van factoren samen, maar vooral met de politieke socialisatie van migranten. Hoe de praktijk is wordt expliciet geanalyseerd door Boosten (1990b); Pennings (1986 en 1987); Pieters (1986); Rath (1985 en 1986); en Samen (1986). Ikzelf heb erop gewezen dat het maar zeer de vraag is of het kennisniveau van migranten wezenlijk afwijkt van dat van inheemsen, en dat dergelijke campagnes de bijzondere positie van migranten sanctioneren en politieke partijen een excuus bieden om geen initiatieven te nemen. Tevens heb ik opgemerkt dat de overheid in haar campagnes onvoldoende rekening houdt met de specifieke communicatiekanalen van migranten zelf. Tenslotte heb ik geen ondubbelzinnig verband kunnen vinden tussen de campagne en de opkomst van migranten. Pennings (1986) en Pieters (1986) zijn wat dat laatste betreft wat optimistischer, al plaatsen zij wat kanttekeningen bij de uitvoering. Veldkamp marktonderzoek meent zonder voorbehoud dat de speciale overheids campagne 'samen wonen, samen stemmen' bij niet-Nederlanders is aangeslagen.

Al meer dan vijftien jaar, dus vrijwel sinds hun eerste bestaan, verschijnen rapportages over *inspraakorganen*. In 1974 beschreven Ester en Mellegers de eerste ervaringen met het experiment van de Migrantenraad in Utrecht en in 1978 nam Schooneveld de Commissie Ex Artikel 61 te Gouda onder de loep. In hun kielzog komt een tiental grotere en kleinere studies uit over plaatselijke inspraakorganen. Achtereenvolgens zijn dat Den Elt, Van der Linde en De Vet (1979); Korterink (1982 en 1983), Horeman, Korterink en Veldkamp (1985), Janssen en Welling (1986); Klijn (1986 en 1987); Maas (1987); De Rooi et al. (1988); en Sau-Canales en Schipperheijn (1989). Van meer recente datum zijn studies naar landelijke inspraakorganen, zoals de interne evaluatie van het LAO (Naar 1988) en de studie van Cornelis (1990) over decentralisatie van inspraak. Alle bevatten de nodige technische informatie, bijvoorbeeld of inspraak geschiedt via informele circuits of via officiële daarvoor in het leven geroepen instituties, hoe de participanten

worden gerecruteerd, welke bevoegdheden de inspraakorganen hebben, welke procedures men volgt. In alle studies keren twee thema's in één of andere vorm terug. Het eerste thema betreft de kwestie wie van de zeggenschap profiteert: de betrokken migranten of de overheid. Staat ze ten dienste van emancipatie of van het bestuurlijke proces? Het tweede thema betreft de kwestie in hoeverre inspraakorganen de integratie dienen dan wel leiden tot een meer pluralistisch politiek bestel.

In de onderzoeksverslagen heerst groot optimisme over de potentiële betekenis van adviesorganen voor de machtsvorming van migranten. We hebben immers te doen met etnische groepen die in vergelijking met inheemsen in een specifieke achterstand verkeren en dreigen in isolement te geraken. Aangezien zij de weg naar algemene politieke instituties, zoals politieke partijen, vooralsnog niet gevonden hebben, zijn aanvullende, categoriale oplossingen alleszins op hun plaats, desnoods voor korte duur. Aldus kan maximaal rekening worden gehouden met bijzondere omstandigheden. Maar tegelijkertijd behandelen de schrijvers uitgebreid de veelheid van problemen waarmee dergelijke organen kampen. Paradoxaal genoeg leidt dit niet tot relativering van hun normatieve uitspraken. Integendeel, zij vatten die problemen juist op als bevestiging van hun opvatting dat specifieke politieke kanalen noodzakelijk zijn. Als verklaring voor het matig functioneren van adviesorganen noemen zij uitsluitend elementen uit de politieke cultuur van migranten. Zo staan taalproblemen goed functioneren kennelijk in de weg, alsmede het gebrek aan inzicht van migranten in de Nederlandse samenleving en speciaal de mogelijkheden en werkwijze van democratische besluitvormingsprocedures en de bureaucratie. Voorts het personalisme dat hun politiek handelen weliswaar traditioneel bepaalt maar adequate, representatieve organisatie van de achterban frustreert.

Dat komt wellicht het meest duidelijk naar voren uit Korterinks (1982) studie voor de VNG. Op basis van zijn inventarisatie van plaatselijke inspraakorganen stelt hij dat inspraak geen kans van slagen heeft zolang ze niet voldoende rekening houdt met de aard van de betrokken 'minderheidsgroep' en het onderwerp in kwestie. Hij pleit daarom voor een flexibele vorm van inspraak, variërend van informeel overleg via geregeld tot geformaliseerd overleg, waarbij de communicatie zo min mogelijk schriftelijk moet geschieden en waarbij van de betreffende ambtenaren een hoge dienstbaarheid aan de 'minderheden' moet worden ver-

wacht. Dat laatste is noodzakelijk, schrijft Korterink (Ibid. 115), omdat 'minderheden' nog onvoldoende wegwijs zijn in de Nederlandse 'universalistische' politieke cultuur en het vigerende bestuursstelsel. Naarmate zij meer thuis raken in het reilen en zeilen van de Nederlandse politiek, en hun eigen organisaties (waarin zij op geheel eigen tempo en eigen wijze hun politieke krachten kunnen ontwikkelen) sterker zijn, kan tot een meer geformaliseerde vorm van inspraak worden overgegaan. Een dergelijke aanpak - Korterink spreekt van een "groeimodel" - kan maximaal recht doen aan de politieke cultuur van de verschillende migrantencategorieën. De rol van de overheid wordt volgens deze visie bepaald door haar bereidheid om specifieke voorzieningen te treffen gericht op de 'integratie' van 'etnische minderheden'. En dat hangt weer samen met "de mate van politieke verankering van [dat] beleid als structurele factor", het functioneren van de coördinatoren 'minderhedenbeleid', en de politieke druk die eigen organisaties van migranten met hun bondgenoten kunnen uitoefenen (De Rooi et al. 1988). Een welwillende overheid vervult een educatieve taak. Zij introduceert migranten in het Nederlandse politieke en bestuurlijke stelsel door voorlichting te geven over het functioneren van dat stelsel en door de vorming van eigen organisaties te bevorderen. Klijn (1986 en 1987), tenslotte, gaat als enige dieper in op de rol van de politieke omgeving van migranten. Hij noemt de politisering van het 'minderhedenbeleid' de belangrijkste voorwaarde voor het welslagen van inspraak. Voorts wijst hij, ook als enige, op de betekenis van de sociaal-economische factoren. Zijn betoog past voor het overige volledig binnen het etnische-groepenmodel, vooral waar hij de zwakke positie van 'de' Turken en Marokkanen in het politiek proces verbindt met het 'gesloten' en 'cultuurvreemdere' karakter van hun politieke verbanden.

Een vergelijkbaar analysepatroon vind ik terug in de studies van Bovenkerk et al. (1985), De Jong (1986, 1989a en 1989b), Van der Pennen (1988), Van der Pennen en Wuertz (1985), en Wuertz en Van der Pennen (1987) over *bewonersorganisaties en de inspraak in het stadsvernieuwingproces*. Ook zij brengen de participatie in verband met het integratieproces. Bovenkerk en de zijnen constateren dat migranten in de jaren zeventig aarzelend toetreden tot buurtorganisaties, maar dat zij zich terugtrekken in etnische netwerken naarmate de gezinshereniging voortschrijdt en een etnische infrastructuur van de grond komt. De Jong stelt juist een tegen-

overgestelde ontwikkeling vast. De sleutel tot de participatie van migranten is gelegen in het aanmoedigen van een proces van etnische-groepsformatie. Van der Pennen (1988) komt tot dezelfde conclusies als hij de rol van door de overheid aangestelde migrantenwerkers belicht. Migrantwerkers voorkómen dat migranten in "(cultureel of religieus) isolement" geraken en leveren aldus een belangrijk bijdrage aan het proces van participatie en maatschappelijke integratie. Zij organiseren bijvoorbeeld sociaal-culturele activiteiten en bieden migranten daardoor een "veilige thuishaven" waarin de eigen identiteit wordt versterkt. Het daardoor verkregen zelfvertrouwen vormt een noodzakelijke voorwaarde om te kunnen werken aan gemeenschappelijke belangenbehartiging op andere maatschappelijke terreinen. De voorlichtende en vormende activiteiten van de migrantenwerkers onderstrepen hun rol als intermediair tussen de Nederlandse samenleving en de gemeenschappen van migranten. Enkele jaren eerder brachten Van der Pennen en Wuertz (1985; zie ook Wuertz en Van der Pennen 1987) al naar voren dat de gebrekkige aandacht voor de culturele achtergrond van migranten tot gevolg heeft dat er weinig kader is onder migranten. Zij veronderstellen dat een proces van etnisering de organisatiegraad van etnische groepen kan vergroten. In datzelfde rapport valt het hun evenwel op dat sleutelpersonen in het stadsvernieuwingscircuit voortdurend culturele verschillen beklemtonen ter verklaring van de geringe participatie van migranten in het stadsvernieuwingsproces. Zelf menen zij dat factoren als inkomen, woonlasten en belangentegenstellingen minstens zo belangrijk zijn. Dit interessante gezichtspunt werken zij evenwel niet uit.

Speciaal voor migranten zijn er de *welzijnsstichtingen* - of tegenwoordig de steunfunctie-instellingen - die sedert jaar en dag volledig door de overheid worden gesubsidieerd. Voor de politieke rol van deze instituties hebben onderzoekers slechts sporadisch belangstelling. De meest uitgebreide onderzoeken zijn die van Buiks, Van Dommele en De Rooi (1986) naar de maatschappelijke dienstverlening van deze stichtingen, en de wat technische geschiedschrijving van Langeveld (1983). Verder onderzochten Reubsaet, Kropman en Van Mulier (1982) onder andere het contact van Surinamers met hun welzijnsstichtingen "naar gerichtheid op de Surinaamse cultuur". Veel leren ze ons niet over hun rol in het politieke proces. Van der Burg en Van der Veer (1982 en 1986) en Koot en Uniken Venema (1985) bieden ons wat dat betreft meer. De eersten beschrijven de

religieuze organisatie en leiderschap van Hindoes. Over welzijnsstichtingen merken zij op dat die kristallisatiepunten zijn van politieke meningsverschillen. Die hebben soms betrekking op de situatie in Suriname en soms op Nederland waarbij het dan voornamelijk gaat om politieke invloed op het verdelen van overheidsgeld. In dat proces spelen etnische en vooral religieuze overwegingen en de belangen van geestelijke leiders een grote rol. De bemoeienis van de overheid heeft belangrijke effecten op de wijze waarop een en ander geschiedt, en de leiders weten aardig munt te slaan uit de nieuwe mogelijkheden die zich daarmee aandienen. Volgens Van der Burg en Van der Veer is de overheid onwetend van deze interne politiek onder Hindoestanen en is zij al tevreden een duidelijke en officiële Hindoestaanse gesprekspartner te hebben. Het veronachtzamen van deze politieke dynamiek frustreert evenwel het welslagen van het integratieproces van Hindoes in de Nederlandse samenleving. Overigens signaleren Van der Burg en Van der Veer ook dat de welzijnsinstellingen een springplank vormen voor de politieke carrière van sommige Hindoestanen. Dit laatste komt overeen met mijn eigen waarneming (Rath 1988a). Koot en Uniken Venema beschrijven het proces van etnisering in Surinaamse en Antilliaanse welzijnsinstellingen. De betreffende etnische groepen onderstrepen hun afstamming, cultuur en lotsverbondenheid en treden op als belangengroepen. Volgens Koot en Uniken Venema werkt de negatieve houding van de bevolking ten opzichte van die groepen zo'n ideologie in de hand. Aan de andere kant geven de overheid en politieke leiders de ruimte om dergelijke etniseringprocessen te volbrengen. Etnische leiders die dergelijke mobilisatieprocessen willen entameren, zijn volgens Koot en Uniken Venema bij uitstek te vinden bij de door de overheid in het leven geroepen welzijnsinstellingen. Die instellingen transformeren daardoor tot bolwerken van etnische strijd en emancipatie. Ferrier (1985) en een ietwat meer sceptische Mungra (1990) laten eveneens zien hoezeer dergelijke instellingen opkomen voor de eigen identiteit, om daarmee een gelijkwaardige plaats in de Nederlandse samenleving te verkrijgen. Entzinger (1985), tenslotte, grijpt terug op Sowell voor zijn stelling dat de door de overheid 'opgelegde' welzijnsinstellingen de ontplooiing van het eigen 'culturele kapitaal' van migranten frustreert.

Relatief veel onderzoekers besteden aandacht aan *eigen organisaties* en stellen daarbij vaak hun bijdrage aan de processen van assimilatie, integratie en plura-

lisme aan de orde. Meestal nemen zij als theoretisch of normatief uitgangspunt dat die organisaties voertuigen voor politieke mobilisatie kunnen zijn. Belangrijke thema's in hun onderzoek vormen de vragen in hoeverre dat inderdaad het geval is en onder welke omstandigheden, welke overige functies eigen organisaties vervullen, met welke problemen zij kampen, en hoe het interne leiderschap geregeld is. Sommigen beperken zich tot het inventariseren van de bestaande organisaties (Schumacher 1979a; Apostolou 1985; Bano en Hoolt 1988) of pogen de organisatiegraad vast te stellen (Reubsaet, Kropman en Mulier 1982; Lindo 1988; Kemper 1989; Van Gelder en Sijtsma 1990). Doorgaans gaan onderzoekers een stapje verder. Zo noteert de Commissie Verwey-Jonker - in 1957 ingesteld om advies uit te brengen aan de regering over de "maatschappelijke vraagstukken" rond het verblijf van Ambonezen - dat Ambonezen zelden deelnemen aan Nederlandse vakbonden of oudercommissies, maar wel georganiseerd zijn in een betrekkelijk groot aantal verenigingen (Ambonezen 1959). Die verenigingen oriënteren zich slechts in beperkte mate op Nederland. Onder de Ambonezen leeft de wens een eigen republiek op te richten en heerst grote angst voor assimilatie in het Nederlandse 'milieu', hetgeen bijvoorbeeld tot uiting komt in de politieke eis gesegregeerd te kunnen blijven wonen. Contacten met de Nederlandse samenleving - hier hoofdzakelijk met de politiek of de ambtenarij - voltrekken zich doorgaans op het niveau van de leiders. Die leiders geven enerzijds blijk van een anti-regeringsgezindheid, maar worden anderzijds wel door de overheid bezoldigd. Dat wordt door de achterban niet altijd begrepen, schrijven Verwey-Jonker en de haren. Uit hun rapport valt trouwens op te maken dat de leiders hun gemeenschap flink in toom houden: afwijkende opvattingen hebben geen kans. Van Amersfoort (1970) schrijft over Hindostaanse Surinamers in Amsterdam. Ook bij hen leeft de vrees dat door het verblijf in Nederland tradities verloren gaan, hetgeen voor de leiders vooral verlies van (potentiële) achterban impliceert. De Nederlandse overheid heeft geen bemoeienis met deze Hindostaanse organisaties, die zich op hun beurt nauwelijks inlaten met de Nederlandse politiek, wel met de Surinaamse. Hierboven stipte ik al de publikaties aan van Van der Burg en Van der Veer (1982 en 1986) over het strategisch gebruik van traditionele culturele waarden in de strijd om het interne politiek leiderschap onder Hindoes en over de invloed van de Nederlandse samenleving (met name de overheid) op die processen.

Pieke (1988; zie ook Benton en Vermeulen 1987) onderzoekt dat proces bij Chinezen in Nederland. Hij is geïnteresseerd in Chinese organisaties voorzover die relevant zijn voor de participatie van Chinezen in de Nederlandse samenleving. Vroeger bestond hun sociale structuur uit een hiërarchie van sociale groepen op basis van identificaties uit het herkomstgebied waarbinnen de traditionele leiders konden rekenen op grote loyaliteit van hun volgelingen. Pieke signaleert vandaag de dag de opkomst van een nieuw type organisatie, te weten de talrijke stichtingen die maatschappelijk en cultureel werk doen en onderwijs verzorgen voor alle Chinezen binnen een bepaalde regio in Nederland. Zij onderscheiden zich bovendien van de traditionele organisaties, doordat zij financiële steun ontvangen van de overheid, maar ook doordat zij in verscheidene gevallen belangenbehartiging nadrukkelijk tot hun taak rekenen. De leiders van die organisaties ontleen hun macht vooral aan hun goede relaties met de Nederlandse overheid. Het mag geen verbazing wekken dat de roep om officiële erkenning van Chinezen als 'etnische minderheid' juist vanuit deze hoek het luidst klinkt. Pieke schrijft trouwens ook dat organisaties op basis van klasse wel gewenst zijn, maar dat pogingen daartoe door een Nederlandse vakbond faalden. Chinese werknemers lieten etnische loyaliteit en patronage prevaleren en identificeerden zich niet met de arbeidende klasse.

De idee van etnische organisatie als middel tot (collectieve) integratie, zoals bij de Chinese stichtingen kennelijk het geval is, komen we in meer studies tegen (Budike 1982; Oude Engberink 1984; Lucassen en Penninx 1985; Shadid 1988; Mangnoesingh 1990; Rath en Saggar 1991). Sommigen kennen daarbij aan processen van etnisering grote betekenis toe. Dat houdt in dat de groep in belangrijke mate haar eigen identiteit behoudt en die zelfs ontwikkelt en onderstreept in een proces van belangenbehartiging. Aldus worden gevoelens van frustratie omtrent de marginale positie in de samenleving gekanaliseerd in een vorm van verzet. Buiks (1983) beschrijft de oprichting van een 'zelforganisatie' van Surinaamse randgroepjongeren. De oprichters verkeerden in de overtuiging dat zij van de 'blanke' overheid en van de Surinaamse welzijnsstichtingen weinig heil te verwachten hadden en dat zij dus zelf het heft in handen moesten nemen. Die 'zelforganisatie' zou bijdragen aan hun eigen bewustzijn en aan positieverbetering. De gemeentelijke overheid verleende hiervoor subsidie en bevorderde de institutionalisering van deze organisatie. Niessen (1987) meent eveneens dat de

vorming van eigen organisaties van wezenlijk belang is voor het emancipatieproces van migranten. Zulke organisaties komen het meest tegemoet aan wat migranten van huis uit gewend zijn en hebben daarmee een streepje voor op andere instituties. Natuurlijk passen migranten zich ook aan de veranderde omstandigheden aan. Zo stelt Niessen dat het verzet in Marokko tegen imperialisme na de migratie transformeert in verzet tegen racisme. In zijn studie gaat hij vervolgens op zoek naar de factoren die zijns inziens de organisatie van migranten in eigen verenigingen en de vakbeweging belemmeren. Wat dat laatste betreft noemt hij onder andere het gebrek aan bereidheid van vakbondsleden om rekening te houden met de politieke cultuur van migranten. De Rooi et al. (1988) stellen daartegenover dat etniserende organisaties tot dusver nauwelijks tot machtsvorming zijn gekomen. Zij mogen dan wel op Nederland zijn georiënteerd en de emancipatiedoelstelling met de overheid delen, hun eigen opvattingen over het verloop van dat emancipatieproces en hun aandeel daarin, met name hun streven naar eigen identiteit, stroken niet altijd met de opvattingen van de overheid. Van Dijk en Schoenmakers (1990) brengen een vergelijkbaar standpunt over organisaties van Turkse arbeidsongeschikten naar voren. De Rooi et al. hebben het hier over etniserende organisaties, maar in veel gevallen is daarvan bij lange na geen sprake. Van Borselen (1985) constateert dat onder Marokkanen in feite geen processen van etnisering plaatsvinden, maar processen van etnisch isolationisme. Verdonk et al. (1987) concluderen eveneens dat organisaties van Spaanse migranten 'veilige havens' zijn van traditioneel Spanje. Met name voor migranten van de eerste generatie vormen zij plaatsen voor sociaal verkeer. Als zodanig dragen eigen organisaties bij aan de (re)constructie van hun identiteit. Dit sluit overigens niet uit dat zij vanuit zulke organisaties eisen stellen aan de landen van herkomst en vestiging. De tweede generatie voelt zich volgens Verdonk en de zijnen minder tot zulke organisaties aangetrokken, mede omdat zij hun buik vol hebben van de twisten en rivaliteiten tussen de leiders. De Rooi et al. (1988) merken op dat de betrokkenheid van niet op Nederland georiënteerde organisaties bij het emancipatiebeleid van de overheid vaak interne spanningen oproept.

Het is met name De Graaf (1983 en 1985; zie ook De Graaf, Penninx en Stoové 1988) die deze opvatting naar voren brengt. Op grond van zijn onderzoek komt hij tot de conclusie dat het gros van de organisaties van migranten zich wijdt aan

sociaal-culturele en religieuze activiteiten. Voor de leden vervullen zij bovenal de functie van toevluchtsoord, een eiland in een vreemde en soms vijandige gezinde samenleving. Zij bieden hun de gelegenheid om onder elkaar te zijn en om sociale relaties te onderhouden in de eigen spreektaal en met de vertrouwde omgangsvormen. Men mijmert over het geboorteland of houdt zich bezig met het lot van landgenoten, maar legt volgens De Graaf geen belangstelling aan de dag voor de Nederlandse samenleving. Van voorlichting en cursussen komt weinig terecht, meent De Graaf, en van belangenbehartiging al helemaal niet. De Nederlandse overheid - bevreesd als zij is voor etnisch isolement - verstrekt daar echter wel subsidie voor en oefent ook op andere wijze druk uit om aan het politieke proces deel te nemen. De ambitieuze zelfopgeworpen leiders, die het vertrouwen hebben van hun landgenoten, blijken niet in staat aan deze wensen te voldoen en dat vormt de aanleiding tot tal van conflicten. De Graaf veronderstelt dat daarvoor een ander type leider noodzakelijk is: één die tevens de Nederlandse taal machtig is en vaardig is in het onderhandelingspel met de Nederlandse overheid. Zolang zulke personen niet naar voren treden, spelen eigen organisaties geen politieke rol van betekenis. Hooguit dragen zij bij tot de ontwikkeling van etnische identiteit of vormen een onderkomen om even te ontsnappen aan de druk vanuit de hun omringende samenleving. Van Wijk (1985), Bertels (1987), en Bilgin et al. (1988) brengen min of meer hetzelfde gezichtspunt naar voren. Klijn (1986) stelt daarboven dat het culturele collectief bewustzijn en de bekendheid met collectieve acties sterk varieert per migrantengroep, en de mate waarin zij zich inlaten met het politieke proces dienovereenkomstig varieert.

Tenslotte is er een klein aantal studies waarin verschillende aspecten van het politieke leven van migranten aan de orde komen. Een heel enkele keer betreft dat de deelname van migranten aan *vakbonden*. Penninx (1989) stelt dat de organisatiegraad van Turken in de vakbeweging samenhangt met de ambivalente houding van de bonden en met de herkomst en houding van Turken. Pieke (1988) beschrijft de mislukte poging van het CNV om bij Chinezen voet aan de grond te krijgen. De betrokken Chinezen streven ernaar ooit zelf een eigen bedrijf te stichten en het perspectief van een werknemersorganisatie in hun eigen branche is klaarblijkelijk niet aantrekkelijk. Bovendien spelen etnische loyaliteiten ook een rol. Ast en Graf (1988 en 1989) inventariseren de positie, problemen en verwachtingen

van migranten binnen de bond. Migranten bekleden nauwelijks kaderfuncties, terwijl migranten zich zelden wenden tot de bond wanneer er iets aan de hand is. Volgens Ast en Graf zijn de kaderleden 'geïntegreerd' en hebben zij geen last van discriminatie. Huns inziens moeten deze kaderleden daarom optreden als intermediair tussen de bond en leden uit hun eigen taalgroep. Er bestaat echter nogal wat wantrouwen tegen die kaderleden omdat zij met de werkgever worden geassocieerd. Die barrière voor volwaardiger participatie is mede als gevolg van taalproblemen moeilijk te slechten.

In andere studies worden *acties* van migranten of de resultaten daarvan beschreven. De kapings- en gijzelingsacties van kleine groepjes Molukse jongeren komen aan de orde in Herman en Van der Laan Bouma (1981), Schmid et al. (1982) en Bartels (1986). De laatste gaat met name in op aspecten van de sociaal-culturele en etnische ontwikkeling van Molukkers vóór en na de acties. Urbanus (1983) inventariseert de reacties van een groot aantal maatschappelijke organisaties en instellingen - waaronder ook die van migranten - op de Ontwerp-Minderhedennota van het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Kerkelijke en religieuze organisaties wijzen vooral op de beschermende functie van de eigen cultuur, terwijl men zich in kringen van welzijnsinstellingen vooral concentreert op de mobiliserende rol van de eigen identiteit in een collectief emancipatieproces.

Tot besluit noem ik enkele schrijvers die expliciet ingaan op het *cliëntelisme*. Volgens Halbertsma (1973), Rath (1981) en Kaufman en Schat (1982) kenmerkt dit verschijnsel de onderlinge politieke verhoudingen van migranten. Het maakt deel uit van de politiek culturele bagage waarmee migranten naar Nederland kwamen, maar eenmaal gearriveerd verandert het karakter. Taal- en communicatieproblemen en gebrekkig inzicht in het Nederlandse bureaucratische en politieke systeem werken het ontstaan van een informeel circuit in de hand waarin politieke entrepreneurs munt slaan uit hun toegang tot de Nederlandse samenleving.

Al deze studies heb ik gerangschikt binnen het etnische-groepenmodel. Obligate verwijzingen naar racisme in de samenleving of de sociaal-economische positie van migranten doen daar weinig aan af. De onderzoekers kiezen immers als uit-

gangspunt de premisse dat migranten etnische groepen vormen die zijn ver-
wikkeld in processen van assimilatie of etnisering. Daarbij vatten zij de deelname
aan de Nederlandse politiek via Nederlandse politieke instituties respectievelijk
via eigen instituties op als aanwijzing van een voortschrijdende assimilatie respec-
tievelijk etnisering. De afwezigheid van migranten in de Nederlandse politiek
interpreteren zij als achterstand en als aanwijzing voor het falen of (nog) niet vol-
ledig op gang zijn van dergelijke processen. Onderzoekers in Nederland besteden
bovenal aandacht aan kenmerken en gedragingen van migranten zelf - onder an-
dere de interne politieke structuur en het 'etnisch' leiderschap - en aan de pro-
blemen die zij hebben met hun participatie. De rol van reguliere politieke instel-
lingen of de overheid komt slechts mondjesmaat aan de orde, en dan nog alleen
maar voorzover het gaat om hun bijdrage aan die processen.

Het kastemodel

Er is mij geen onderzoek bekend over de politieke activiteiten van migranten dat
binnen het kastemodel past.

Het koloniale model

De weinige onderzoekers die vanuit het koloniale model te werk gaan, houden
zich niet echt bezig met de machtsvorming van migranten. Wel wijdt Loewenthal
(1987) een paar regels aan de opkomst van een "zwarte" politieke identiteit die
haars inziens is teweeg gebracht door de structurele achterstelling van migranten.
De meeste onderzoekers geven hooguit vagelijk aan op welke wijze migranten
politiek actief zouden moeten zijn. Volgens Zandwijken (1981) moeten Surinamers
zich zelf organiseren om in de eerste plaats Suriname te bevrijden uit de ketenen
van het neokolonialisme. Domingo (1982) meent dat koloniale immigranten bij
uitstek in de positie zijn om de elite uit het 'moederland' met de neus te drukken
op de contradicties in de sociale structuur waarvoor zij verantwoordelijk is. Essed
(1982) en Loewenthal (1984) stellen dat zwarte vrouwen zowel ten strijde moeten
trekken tegen 'racisme' als tegen sexismen. In hun artikelen pleiten zij vooral voor
een 'zuivering' van het 'blanke' feminisme van 'racisme' en ethnocentrisme. Geen
der onderzoekers onderbouwt zijn of haar tamelijk vage en normatieve uitspraken
met empirisch materiaal. Niettemin brengen zij een interessant gezichtspunt naar
voren over waar men de ultieme verklaring voor de participatie van migranten

zou moeten zoeken: in het systeem van 'neokoloniale en racistische onderdrukking'.

Het marxistische model

In een enkel onderzoek komen aspecten van de machtsvorming terloops aan de orde. Zo constateren Van de Velde en Van Velzen (1978) dat "buitenlanders" wel staken, maar dat zij nauwelijks betrokken zijn bij "typische stakingsactiviteiten", zoals het uitfluiten van werkwilligen. Hun deelname is niet gebaseerd op 'internationale arbeiderssolidariteit', maar op "gevoelens van afhankelijkheid van en angst jegens hun Nederlandse collega's". Zij oordelen dat de bonden zich flink wat meer moeite hadden mogen getroosten om buitenlanders bij hun strijd te betrekken. Voor zover ik kan overzien is dit de enige empirische studie - hoe beperkt ook - over vakbondswerk door migranten. Wel wijzen Marshall-Goldschvartz (1973), Feddema (1984), De Jongh, Van der Laan en Rath (1984), Penninx en Van Velzen (1977) en Van Twist (1977) met hen op het gebrek aan initiatieven van de vakbeweging om migranten te organiseren. In wisselende mate suggereren zij dat de vakbeweging zich van migranten heeft vervreemd vanwege haar passiviteit en soms zelfs haar keuze voor de belangen van inheemse Nederlanders. Daarentegen stellen De Jongh et al. ook vast dat bij de behandeling in 1982 van de FNV-nota *Samen beter dan apart* - waarin de FNV haar beleid jegens buitenlandse werknemers heeft neergelegd - buitenlandse leden relatief waren oververtegenwoordigd en ruimschoots de gelegenheid kregen hun commentaar te leveren. Deze betrokkenheid was volgens de schrijvers echter uitzonderlijk. Heemskerk (1971), Brummelhuis et al. (1975), Penninx en Van Velzen (1977) en Theunis (1979) gaan in op belangenbehartiging van de stichtingen voor buitenlandse werknemers. Zij concluderen dat migranten nauwelijks iets opschieten met die instituties, omdat die zich niet tot spreekbuis maken voor wat leeft onder de migranten. In een aantal plaatsen heeft dat tot conflicten met de 'achterban' geleid. Heemskerk met name is van mening dat deze instituties in de belangenstrijd van migranten nimmer enige rol van betekenis kunnen spelen. Hun functie is juist het wegslijpen van de scherpe kantjes van de "maatschappelijke wanorganisatie" en het verdoezelen van belangenconflicten. Brummelhuis, Theunis en Van Twist nemen voorts een serie 'zelforganisaties' onder de loep en de in de jaren zeventig roemruchte Utrechtse migrantenraad, De Boer (1982) bespreekt de rol van belangenorganisaties en Hisschemöller (1985) legt zijn observaties binnen de

CPN neer. Hun besprekingen hebben hoofdzakelijk een inventariserend karakter. Op een wat algemener niveau stelt Bovenkerk (1985: 276) dat "van politieke mobilisatie, althans gericht op Nederland, nog maar nauwelijks sprake [is]". Het optreden van de overheid komt in verschillende publikaties aan bod. Carchedi (1979) en Rath (1990c en 1991b) leggen een theoretisch verband tussen haar optreden en de politieke activiteiten van migranten. Carchedi stelt dat de overheid in het kielzog van de bourgeoisie slechts oog heeft voor migranten als economisch subject. Haar taak is het tijdelijk integreren van arbeidsmigranten op non-politieke basis en daartoe kan de overheid de migranten hun "normale bourgeois democratische rechten" onthouden. (Mijn eigen gezichtspunt stel ik verderop uitgebreid aan de orde). Volgens De Boer (Ibid.) beschouwt de overheid belangenorganisaties van migranten uitsluitend als middel om hen "cultureel gezien" zo soepel mogelijk in te passen zodat zij niet in een geïsoleerde positie terecht komen.

Alle onderzoekers binnen dit model - met uitzondering wellicht van De Boer (1982), Hisschemöller (1988b) en Rath (1990c en 1991b) - nemen a priori aan dat de positie van migranten en inheemsen identiek is, althans voorzover zij deel uitmaken van dezelfde klasse. Zij redeneren dat de klassieke' arbeidersorganisaties, zoals de vakbeweging en de arbeiderspartijen, onvoldoende rekening houden met de belangen van migranten of zelfs met opzet de belangen van het inheemse deel van de arbeidersklasse laten prevaleren. In de praktijk komt niets terecht van de ideologie van internationale solidariteit en blijft het proces van klasse-éénwording uit. De migranten worden bijgevolg tot subproletariaat gedegradeerd, verstoten en genegeerd als zij zijn door hun natuurlijke bondgenoten. Deze onderzoekers roepen een mistroostig beeld op. Migranten zijn slachtoffers van duistere en vijandige krachten en hebben nauwelijks actief deel aan de vorming van hun situatie. Binnen dit model gaat de aandacht in eerste instantie uit naar politieke instituties - bovenal de vakbeweging - en maar mondjesmaat naar migranten zelf. Instituties die speciaal voor hen zijn opgericht, zoals de welzijnsstichtingen of eigen organisaties, functioneren onvoldoende, mede door toedoen van de overheid. Het aandeel van de overheid in het politieke proces krijgt echter zelden aparte theoretische aandacht. De enkele keer dat zoiets wel gebeurt, wordt de overheid geportretteerd als de handlanger van de bourgeoisie, wiens taak het is om migranten te reduceren tot politieke non-personen, of als bewaker van

60

Neêrlands culturele eenheid. De ultieme verklaring voor hun participatie wordt gesitueerd in de werking van het economische proces. Laat ik vast vertellen dat ik een aanmerkelijk genuanceerder standpunt voorsta, waarover straks meer.

Samengevat maak ik uit dit overzicht op dat één model in het onderzoek naar de politieke participatie van migranten de overhand heeft: het etnische-groepenmodel. Het leeuwedeel van de onderzoekers schikt zich zonder morren in de hegemonie van dit model, aangezien geen van de andere modellen in dit specifieke terrein van onderzoek enige rol van betekenis (meer) speelt. Volgens het overheersende gezichtspunt is de deelname van migranten aan de politiek een onderdeel van het assimilatieproces. Naarmate migranten zich meer richten naar de situatie in het ontvangende land doen zij meer kennis op van het vigerende politieke systeem - van de democratische procedures tot en met de politieke verhoudingen - en de politieke mores en doen zij effectiever en volwaardiger aan het politieke spel mee. Hun participatie hangt ook samen met de mate waarin de samenleving dat toestaat, bijvoorbeeld door het (tijdelijk) instandhouden van speciale politieke instituties van en voor migranten. Instituties zoals eigen organisaties, speciale commissies of aparte mobiliseringscampagnes kunnen een 'sluisfunctie' vervullen, waardoor het assimilatieproces geleidelijker en soepeler verloopt. Sommige onderzoekers beschouwen dergelijke instituties als barrières voor participatie, met name wanneer de leiders hun volgelingen van interactie met de samenleving afhouden en die zelf monopoliseren en/of professionele belangen hebben bij de bestaande situatie. Anderen vatten ze echter op als uitdrukking van een etniseringsproces, al bevindt dat proces zich soms nog in een prematuur stadium.

2.4 COMMENTAAR

Over het 'minderhedenonderzoek' in Nederland concludeer ik het volgende. In de eerste plaats dat er uitzonderlijk veel onderzoek wordt verricht. In de tweede plaats dat, afgemeten aan de graad waarin deze studies een rol spelen in de algemene theorievorming van de sociale wetenschappen, het theoretische rendement gering is. Het meeste onderzoek is sterk beleidsgericht. In de derde plaats

dat de overheid geweldig veel invloed heeft c.q. wordt toegestaan. En in de vierde plaats dat bepaalde theoretische modellen hoegenaamd niet voorkomen. Nagenoeg alle onderzoeken passen binnen één specifiek model: het etnische-groepenmodel. Deze vier conclusies staan allerminst op zichzelf, maar hangen ten nauwste samen, en de bindende factor is gelegen in de specifieke rol van de overheid. De zorg van de overheid voor het wel en wee van 'etnische minderheden' heeft een *boom* in het 'minderhedenonderzoek' teweeg gebracht, wat vooral en in de eerste plaats heeft geresulteerd in de ontwikkeling van een type onderzoek vanuit één bepaald perspectief dat aansluit bij haar probleemstelling. De crisis van het 'minderhedenonderzoek', waarover ik in de inleiding sprak, bestaat niet zozeer uit de overmatige beleidsgerichtheid of het 'nationale' karakter, maar uit de uitsluiting van concurrerende theoretische modellen. Voor de goede orde: ik suggereer hier geen gouvernementeel complot. Maar de samenhang is onmiskenbaar.

Onder 'minderhedenonderzoekers' heerst een hoge mate van consensus over het geheel van theoretische uitgangspunten, waarden enzovoorts, zozeer zelfs dat ik zou willen spreken over een paradigma: in dit geval het minderhedenparadigma. De grote populariteit van dit paradigma en ook het *dédain* waarmee prominente onderzoekers andere gezichtspunten achteloos van de hand wijzen (in het volgende hoofdstuk geef ik daar enkele staaltjes van) zeggen op zichzelf nog weinig over zijn verklaringskracht. Ik meen dat er gegronde redenen zijn daaraan te twijfelen.

Mijn bezwaren tegen het minderhedenparadigma komen hier op neer. 'Minderhedenonderzoekers' kennen a priori betekenis toe aan culturele attributen van migranten, nemen vervolgens aan dat migranten verweekeld raken in assimilatieprocessen en gaan er daarbij van uit dat alleen die processen wezenlijk zijn voor de participatie van migranten. De grote nadruk hierop versluiert het zicht op andere kenmerken van migranten, zoals hun klassepositie, of op de rol van de omringende samenleving, inzonderheid de overheid. Zo ook wordt het zicht versluiert op belangrijke sociale verdelingsprocessen. Migrantengedrag, zo doen onderzoekers binnen het minderhedenparadigma voorkomen, zijn 'vreemde' wezens gearachtereerd in een betrekkelijk statische maatschappij zonder politiek, economie en geschiedenis.

De bezwaren tegen het minderhedenparadigma geven aanleiding tot twijfel

aan zijn capaciteit om de wetenschappelijke problematiek rond de 'integratie' van 'etnische minderheden' op te lossen. Ik vind het hoog tijd om eens een ander paradigma uit te proberen, in ieder geval één die minder verweven is met het optreden van de overheid. Wellicht dat de neomarxistische beschouwingwijze uitkomst biedt.